

DEMOKRÁCIÁRÓL ÉS SZOCIOLÓGIÁRÓL

-Szentpéteri Istvánnál-

Dr. Szentpéteri István prof. az államjogi tanszék tanára. 1965-ben jelent meg a "A közvetlen demokrácia fejlődésének irányai", 1974-ben pedig "Az igazgatástudomány szervezéseméleti alapjai" című könyve. Jelenleg félállásban az MTA Szociológiai Intézet helyettes igazgatója.

Kérdéseink ezekhez a témákhoz kapcsolódnak.

- Miben foglalható össze első könyvének lényege? Mennyiben próbált újat adni? Mi volt az a mozgatórugó, amely megiratta ezt a könyvet?

Mint államjogász kb. az ötvenes évek elején kezdtem a demokrácia kérdéseivel általában foglalkozni. A társadalmi rendbe beletartozik a társadalom demokratikus berendezkedésének problémája, de egyébként is: az államjog sok szállal összefügg a politikai demokrácia kérdéseivel. A korabeli szocialista államtudományi felfogás elsősorban a képviselői, tehát a közvetett demokráciának a szocialista társadalomban betöltött szerepével foglalkozott. Ugyanakkor a marxizmus klasszikusainál rengeteg tétel van - a képviselői demokrácián túl - a közvetlen demokratikus formáknak a szocializmusban való szélesebb körű elterjedéséről. Ezeket a forrásokat kutatva született bennem az az elhatározás, hogy a közvetlen demokrácia kérdéseivel alaposabban foglalkozzak. Ez a polgári politika- és államtudományban, valamint az alkotmánytanban elég széles körben tárgyalt téma. Polgári forrás bőségesen található, köztük olyan kiváló könyvek, amelyek nagyon módszeresen és magas tudományos színvonalon a közvetlen demokrácia polgári viszonyok közötti alkalmazásának gyakorlatát is felmérték és emellett a téma elmélettörténetét is végigkísérték. Ez a téma a könyvnek csak egyik oldala volt. Sokkal nehezebb volt a szocialista irodalom teljes feltárása, és a bizonyos fokig ellentmondó tézisek magyarázata.

Marx és Engels társadalomelméletéből az következett, hogy a szocializmus létével a közvetlen demokrácia megvalósulásának egy elkövetkező korszakát látják. Ez különösen Engelsnél világos. Az engelsi formáció-elméletből következett, hogy a szocializmus, illetőleg a kommunizmus megvalósulása többé-kevésbé hasonló szervezeti formákat fog létrehozni, mint az ősközösségi társadalom; ez a

társadalmi formáció /ti. az ősközösségi/ volt a közvetlen demokrácia első és igazán teljes korszaka. Engels a kommunizmust az ősközösségi társadalom magasabb szinten való megjelenésének tartotta. Morgannak, a nagy amerikai etnográfusnak és szociológusnak a kutatásaiból indult ki az a következtetés, hogy a törzsi társadalom után következő civilizációk egymást követő társadalmi formái el fognak jutni egy olyan korszakhoz, amikor a köztulajdon mellett egy a korábbihoz hasonló társadalmi szerkezet - mármint az állam előttihez hasonló - fog ismét megjelenni. Ezt nevezték a klasszikusok a közvetlen vagy a primitív demokrácia korszakának.

E demokrácia eljövételének meggyőződése Lenin munkáiból is nagyon világosan kitűnik, különösen alapvető államelméleti munkájából az "Állam és forradalom"-ból. Többször hangsúlyozza, hogy a szocializmusban a proletár forradalommal megindul a primitív demokrácia ujjaéledése és egyre teljesebb tartalommal való megtöltődése. Minden szocialista államban - a hatalom megragadása után - ez rendkívül aktuális probléma volt, ti. az, hogy milyen intézményeken keresztül juthat kifejezésre a hatalom, és mennyiben lesz ez a hatalomkifejezési forma képviselői demokrácia és mennyiben közvetlen demokrácia. Én a magam részéről annak idején az elmélet-történetet - a szocialistát - próbáltam a témára vonatkozólag felderíteni. E kérdésben a klasszikusokon kívül igen sok fontos megnyilatkozás létezett a korabeli jelentős marxista, vagy szociálreformer szerzőktől. Ezzel a századfordulón jóformán minden szocialista ideológus foglalkozott./Kautsky, Bernstein, az angol fabiánusok; mindenütt ahol felvetődött a szocializmus ügye és elsősorban természetesen a pártszervezés kérdése illetve a szakszervezeti mozgalom fejlesztése, ott nagyon bőségesen vizsgálták egyrészt a szakszervezeti tapasztalatokat, a pártszervezeteken belülről megfigyelhető közvetlen demokratikus formákat, és elméletileg állást foglaltak mellette, vagy ellene./ Eddig jutottam el én annak idején a könyvemben, hogy ezt az elméleti vitát a végén összefoglaltam, aminek a záróköve ismét a lenini államelméleti mű volt, ahol Lenin értékelte a korabeli vitákat a közvetlen demokrácia kérdéseiről. A szocializmus építésének gyakorlatában a közvetlen demokrácia olyan mértékű kiteljesedése, amelyet az első marxi-engelsi-lenini megnyilatkozásokból következett volna, nem található. A szocializmus építésében az ötvenes évektől kezdve a népi demokratikus országokban elég mérsékelten alkalmazták a közvetlen demokratikus formákat.

Ezt a helyzetet magyarázva én arra a következtetésre jutottam, hogy általános történelmi tapasztalat: a közvetlen demokrácia megvalósítására a forradalmi átmenet korszaka nem kedvező. Az a tapaszt-

talat, hogy a forradalom nem jó történelmi szituáció, legfeljebb csak néhány közvetlen demokratikus forma alkalmazható. A konszolidálódott időben kezdődik el a közvetlen demokratikus intézmények élete vagy megújulása. A szocializmusban - akkor, amikor a társadalmi rendszer teljes stabilitása megvalósul - lehet a demokráciának ezt a formáját egyre inkább élővé és teljesebbé tenni. Azóta a közvetlen demokrácia kérdése az államszervezésben, a gazdaságszervezésben és az államszervezésben is többször felmerült. A politikai programok ujabban ezt a kérdést a termelés szervezetében tárgyalják. Értve ez alatt, hogy a dolgozót be kell vonni az üzemi döntésekbe. Tehát a közvetlen demokráciát most a gazdasági területen tartják megvalósítandónak. Mi jogászok elsősorban politikai kérdésnek tartjuk ezt, és állami formák között vizsgáljuk a közvetlen demokrácia intézményeit, és azt nézzük, hogy hogyan lehetne azt teljesebbé tenni.

Összegezve: Munkásságomnak ez a része, az alkotmányjog egy szűkebb területének a részletesebb kifejtésére irányult és én ezt nem csupán mint jogi problémát, hanem mint általános politikai problémát is akartam szemlélni. Ennyiben igyekeztem túllépni azokon a módszereken, amelyek csak a jogilag szabályozott közvetlen demokratikus formákkal foglalkoznak.

- Melyek azok a fő tényezők, amelyek meghatározzák a demokrácia fejlődését társadalmunkban?

A megszilárdulás időszakában az u.n. igazgatási vagy bürokratikus típusu szervezés kerül előtérbe. A marxista államelmélet és szociológia nagy kérdése, hogy ha létezik egy igazgatási típusu szervezet, akkor hogyan lehet a demokratikus intézményeket teljessé, érdemi intézményekké tenni. Ugyanis bizonyos ellentmondás érződik abban, hogy ugyanazt a funkciót meg lehet oldani igazgatási formában és demokratikus formában is. Ha az igazgatási eljárás kialakult, akkor az igazgatási szervek igen nehezen mondanak le arról, hogy ők döntsék el érdemben a kérdéseket. Ebben a helyzetben a demokratikus intézmények üresjáratoknak látszanak. Nyilvánvaló, hogy a demokratizálódáshoz a társadalom stabilizálódása, az antagonisztikus ellentétek feloldódása szükséges. Viszont a társadalomban reális partikuláris érdekek is kifejeződnek. meg kell teremteni ezeknek az érdekeknek az ütközési lehetőségeket. Tehát a demokráciának igazán ott van tere, ahol reális érdekek csapnak össze valamilyen szervezeten belül. Tehát amikor különböző nézőpontok, és szervezetek vitáznak és ütköznek össze egymással. Fontos, hogy ez ne legyen antagonisztikus jellegű. Tul kell jutnunk azon az el-

képzelésen, hogy a szocializmusban az általános érdeket mindenkinek cselekvése és magatartása, valamennyi szerv működése kifejezi. A szocializmus építésének további folyamatában ráébredtünk, hogy az általános érdek és a különös érdek között lehetnek és vannak is ellentétek. Tehát fontos, hogy ezek a különös érdekek - amelyeket egy adott terület lakossága egy nagyüzem, vagy egy adott speciális szervezeti forma képvisel - találkozzanak, összecsapjanak, kiegyenlítődjenek, és ebből álljon össze valamiféle szervezeti döntés.

- Más témára térve átfoglalja össze: Ön szerint ma Magyarországon melyek a szociológiának, a szociológia tudományának funkciói; fejlődésének lehetőségei?

A szociológia helyzetét nemrég a magyar tudományos élet legfelsőbb szervei tárgyalták. Az MTA elnöksége foglalkozott ezzel, valószínű magas, kormány szintű bizottság elé is kerül. Ez egyrészt a szociológia funkciójának az elismerését jelenti, másrészt pedig azt, hogy bizonyos problémákat érzékeltek a szociológia körül és ezen problémák megoldását is keresték e szervek. A szociológia helyzetével foglalkozó MTA elnökségi jelentés nagyon alaposan feltérképezte a szociológia hazai művelésének eddigi eredményeit, lehetőségeit, az alapvető problémákat, Köztudott, hogy a hatvanas évek elején megindult a szociológia hazai megújulása, fejlődése. Megtörtént a szociológia hazai "receptiója", a szociológia elismert tudománnyá vált és elég széles körben váltott ki érdeklődést. A szociológiai kutatóhelyek száma ettől kezdve jelentősen megnőtt. A párt is szükségesnek érezte a szociológia tudományos művelését. Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete jelentős részben szociológiával is foglalkozik /politika szociológiával, a társadalom strukturájának és a társadalmi strukturát alakító tényezőknek a kutatásával/. Természetesen tevékenységüknek van más iránya is, de végeredményben a hazai szociológiai kutatások egyik bázisát alkotják. Másodikként említhetnénk az MTA Szociológiai Intézetét, amely 1963-ban létesült. Ez az intézet az előbbihez hasonlóan annak idején napirendre tűzte a hazai társadalmi kutatásokat. Az intézet egyik osztálya a szervezetszociológiai és igazgatásszociológiai kutatásokat folytat, éppen azért, mert az országosan kiemelt témák közül az egyik "A közigazgatás komplex tudományos megalapozása" címet viseli. Az elkövetkezendő években ez a téma lesz a kutatások súlypontja, és érthető, hogy az intézet is igyekszik szociológiai szempontból foglalkozni a közigazgatással. Egy másik csoportunk a TTF társadalmi hatásait kutatja. Harmadik részlegünk a tudomány strukturáját, a tudományos szervezet fejlődé-

sét kutatja, és ennek is elsősorban szociológiai vetületét. Az intézetben folynak kutatások a település-szerkezet változásaival kapcsolatban, pontosabban a falu, a lakótelepi és a városi fejlődés szociológiájával.

- Várható-e, hogy a közeljövőben növelik az egyetemeken a szociológiát oktató helyek számát?

E tekintetben nem sok jó várható. Az MTA elnökségi jelentése azt hangsúlyozza, hogy a szociológia egyetemi oktatását meg kell erősíteni; más felelős szerveknek azonban az a véleményük, hogy a szociológia egyetemi oktatásának bővítéséhez nem állnak rendelkezésre megfelelő káderek. Ezt azzal is alátámasztják, hogy a szociológiát művelők egyes részével kapcsolatban problémák merültek fel. Ezek bizalmatlanná tették állami szerveket.

- Nem lát-e Ön egy bizonyos ellenállást a szociológiával szemben? Itt konkrétan a felmérésekre gondolok; arra, hogy félnek az adott intézmények vezetői az ilyen felmérésektől.

Nagy probléma mindig és mindenütt, hogy egy társadalom elbír-e többé-kevésbé objektív képet önmagáról. Amíg úgy értékeljük a szervek működését, hogy vannak még hibák, de alapvetően jól dolgoznak, ez mindenki számára előnyös, mert lehet vele vitázni, hogy valóban jó volt-e.

Viszonyt, ha egy folyamatról kvantitatív módon adunk képet, akkor merülnek fel a problémák. A vezetők jelentős része viszolyog attól, hogy ilyen módszereket alkalmazzanak nála. Itt nagyon reális az a probléma, hogy az intézmények vezetői nincsenek sokszor meggyőződve arról, hogy a felmérés nem ellenük irányul, ez nem leplezés, hiszen nem akarják "lebuktatni" őket. Addig viszont - míg az a lehetőség fenáll, hogy szociológiai felmérések eredményeit belső vitákban használják fel - addig ez az ellenállás létezni fog.

- Az előbb említett problémák nem ebből adódtak?

Ezzel a kérdéssel határozatlanban foglalkozott az MSZMP KB agitációs propaganda bizottsága. Egyes kutatók az empirikus kutatásoktól elrugaszkodva, bírálták a marxizmus sarokköveit alkotó tételeket. Ebből politikai kérdés lett.

A baj az, hogy most minden szociológust olyan embernek tekintenek, akinek vérében van az oppozícióra való hajlam, hogy mindenbe belekössön és mindent csak kritizál. Tehát a szociológia hazai értékelésének van egy olyan kicsengése, hogy az elmúlt éveknek azok a politikai összeütközései, amelyek nemcsak a tudomány területén, hanem más vonatkozásban is zajlottak, a szociológiát diszkredizálták, és ezzel a bizalmatlansággal küszködünk.

- Ön szerint mennyiben politikus a szociológus? Milyen a szociológia és a politika viszonya?

A kérdést inkább úgy kellene feltenni, hogy milyen a politikus és a tudós /politika és tudomány/ viszonya, mert a szociológus csak egy a tudomány művelői közül. Ugyanugy fel lehetne vetni, hogy milyen a viszony a jogász és a politikus, valamint a közgazdász és a politikus között. Az egyik tudományt művel, a másik - a politikus - ténylegesen alakítja a társadalmi viszonyokat, hozza a döntéseket. A szociológia olyan tudomány, amely a társadalom mozgásáról ad képet, de - különösen az empirikus vizsgálatok mutatják meg - nehéz a társadalomról valóságos, tudományosan megalapozott képet adni. Az, hogy a szociológus mit ismer fel a társadalomból, a téma, a tárgyválasztás alapján és más módon is problematikus. Tehát a szociológus, mint tudós a társadalmi valóságot igyekszik minél pontosabban feltárni. Ezek a tudományos eredmények számbavehetőek bizonyos politika kialakításánál, de a politikusnak nem szabad egyetlen elgondolásra, egyetlen adathalmazra, egyetlen bizonyított tényre alapítania a döntését. A szociológia jelen állapotában nem alkalmas arra, hogy bonyolult jelenségekről tökéletes helyzetelemzést tudjon adni. Tehát a szociológusnak az az igénye, hogy az általa kidolgozott kutatásokat feltétlenül vegyék figyelembe a döntéseknél, túlzó követelés - de minden tudósnak ez a természetes törekvése. A szociológiánál a probléma azért éleződött ki, mert bizonyos szociológusok valóban a politika területére mentek át. Nem volt alapjuk olyan általánosításokra, mint amilyeneket megtettek. A politikus nem tudós, bár a tudományos eredményeket természetesen felhasználja. Pontosan az a lényege, hogy az egész folyamatot átlátva változtatja az arányokat. Tehát a problémák elkerülhetőek lettek volna, ha a szociológus nem tart rá igényt, hogy politikai, döntési variációkat szolgáltasson.

- Beszélhetünk-e különböző irányzatokról a szociológián belül Magyarországon?

A marxista platform elfogadását a társadalomtudományokban általában, de főleg a szociológiával kapcsolatban felmerült utóbbi problémák után nyíltan és határozottan leszögezik, tehát azt, hogy marxista szociológiát lehet és kell is művelni. Ez a kérdés teljesen egyértelmű, itt a problémát inkább a nem-marxista szociológia hazai hatásának a megállapítása jelenti, ám ez rendkívül kényes és nehéz feladat. Tudniillik, hogy mi az ami már elhajlás a marxista szociológiától. Itt van az a dolog, amiben szociológusoknak, még bíraltaknak is volt bizonyos igazságul. Nevezetesen az, hogy a létezett az u.n. frankfurti iskola és ennek egy szociológiai irányzata. Ez tudatosan azt vállalja, hogy a szociológia tudományának a társadalom bírálójának kell lenni. Azt mondták illetékes szervek, hogy a hazai szociológia ennek a nem-marxista irányzatnak a hatása alá került; hogy kritikai szociológiát kezd művelni. Ezen az alapon én azért nem marasztalnám el a szociológiát. A tudománynak ugyanis társadalmi formációtól függetlenül az egyik legfontosabb funkciója az intézményi valóság értékelése. Ebben az esetben kritikus minden tudomány; a jogtudomány is lehet többé vagy kevésbé kritikus a fennálló jogrendszerrel, jogintézményekkel szemben. Tehát, hogy a szociológia a társadalmi jelenségeket u.n. kritikai jódon kezeli - ez a lényegéből folyik - . Ha tudomány, akkor nemcsak feltár és leír, hanem bizonyos értékelő konzekvenciákat is levon. Tehát én nem mondanám azt, hogy ez valamiféle nyugati minta követése.

Azt, hogy van egy kritikai-értékelő funkció a tudományban és ezt művelik nem baj, sőt fontos is.

§ § §